



גבולות חופש הביטוי בימי המלחמה

מידעון לקהילת אוניברסיטת תל אביב

א. רקע

מאז הטבח בעוטף עזה ביום 7.10.23, שבו נרצחו כ-1400 ישראלים, ומאות עדיין נעדרים וחסופים, נמצאת מדינת ישראל במלחמה עקובה מדם נגד ארגון הטרור הפלסטיני חמאס. מעבר לפגיעות בגוף ונפש, המלחמה פוגעת באופן קשה בלכידות החברתית של אזרחי ישראל היהודים והערבים ומעמיקה את השסע הלאומי. אנו עדים לעלייה חדה בהתבטאויות קשות וקיצוניות. לצד מקרים (בודדים) של תמיכה והבעת שמחה מהפעולות המחרדות של ארגון החמאס, נשמעות גם התבטאויות הגבולות בהסתה של ממש נגד ערבים וכנגד מי שמשמיעים עמדות המזדהות עם הסבל של האוכלוסייה האזרחית בעזה. התבטאויות קיצוניות מסוג זה עלולות לפגוע גם בלכידות קהילת אוניברסיטת תל אביב, ברווחתם ובתחושת הבטחון של חבריה וחברותיה, וביכולת לקיים הוראה ומחקר – והן אינן הולמות את ציונה של האוניברסיטה. במקרים בודדים נקטה האוניברסיטה בהליכים משמעתיים נגד סטודנטים שהביעו תמיכה בחמאס ובטרור. במקרים אחרים בהם הוגשה תלונה על התבטאות בלתי ראויה העדפנו נקיטת צעדים של בירור ושיחה.

על רקע פניות רבות שהתקבלו שעניינן התבטאויות ברשתות החברתיות ובמרחב האוניברסיטאי, להלן הסבר ומידע על גבולות חופש הביטוי: עקרונות ואופן יישומם.

ב. חופש הביטוי – מהו?

חופש הביטוי הוא אחד מהערכים המרכזיים במשטר דמוקרטי במדינות ליברליות והוא נועד להבטיח את זכות הפרט לבטא בחופשיות את השקפותיו ודעותיו, ובפרט במסגרת המרחב האקדמי. זכות זו מוכרת בשיטת המשפט בישראל כאחת מזכויות היסוד בחברה הישראלית, וכל הגבלה עליה צריכה שתיעשה במשורה ורק בנסיבות בהן הביטוי עלול להוביל לפגיעה קשה בערך מוגן אחר.

עיקרון חופש הביטוי חשוב במיוחד ו"נכנס לפעולה" כאשר מדובר בביטוי שנוי במחלוקת, קשה לשמיעה/קריאה, מכעיס ואף פוגע. הרציונל שעומד בבסיסו הוא שמחלוקות, גם הקשות ביותר, יש ליישב באמצעות "שוק רעיונות" שמתחרים זה בזה, ולא באמצעות השתקה של דעות על ידי מי שבידיו הכוח להחליט מה מותר ומה אסור לומר.

בה בעת גם ברור, שחופש הביטוי אינו בלתי מוגבל. הוא אינו 'שרביט קסם' שגובר על כל אינטרס.

בימים אלו ההתמקדות היא בעיקר בשתי מגבלות מוכרות על חופש הביטוי.

הראשונה היא הגבלה על הבעת תמיכה בטרור, הקבועה בסעיף 24(א)(1) לחוק המאבק בטרור, התשע"ז-2016, שזו לשונה:

העושה מעשה של הזדהות עם ארגון טרור, לרבות בדרך של פרסום דברי שבח, תמיכה או אהדה, הנפת דגל, הצגה או פרסום של סמל, או הצגה, השמעה או פרסום של סיסמה או המנון, באחד מאלה, דינו – מאסר שלוש שנים:
(1) בפומבי, במטרה להזדהות עם ארגון הטרור;

השנייה היא האיסור על הסתה לגזענות הקבועה בהוראת סעיף 144ב לחוק העונשין, התשל"ז-1977, שזו לשונה:

(א) המפרסם דבר מתוך מטרה להסית לגזענות, דינו – מאסר חמש שנים.
(ב) לענין סעיף זה, אין נפקא מינה אם הפרסום הביא לגזענות או לא ואם היה בו אמת או לא.

הוראה דומה בדבר איסור על הסתה לגזענות קבועה גם בתקנון המשמעת של הסטודנטים של אוניברסיטת תל אביב הקובעת כעבירת משמעת:

"התנהגות שאינה הולמת את כבוד האוניברסיטה, או מעמד של תלמיד, בין אם נעשתה בתחומי האוניברסיטה או מחוצה לה, ובין אם נעשתה עקב או בקשר למעמדו של תלמיד, או לפעילות בקמפוס, הן במישרין והן בעקיפין. לצורך סעיף זה תחשב גם הסתה לגזענות כלפי עובדי האוניברסיטה, מוריה ותלמידיה כהתנהגות שאינה הולמת את כבוד האוניברסיטה או מעמד של תלמיד"

לענין איסור הסתה לגזענות, זו מוגדרת בחוק העונשין כך:

רדיפה, השפלה, ביזוי, גילוי איבה, עוינות או אלימות, או גרימת מדנים כלפי ציבור או חלקים של האוכלוסיה, והכל בשל צבע או השתייכות לגזע או למוצא לאומי-אתני.

ג. כיצד ניישם הוראות אלו בהקשר של התבטאויות בימי המלחמה?

רשתות חברתיות

רשתות חברתיות ופלטפורמות מקוונות פומביות אחרות הן הזירות שבהן רבים מאיתנו, ובמיוחד סטודנטיות וסטודנטים, "חיים" כיום. הן מקור למידע, לפיתוח תודעה, ליצירת קבוצות תמיכה והזדהות אך גם לחשיפה למידע כוזב ו"לוחמה פסיכולוגית". לרשתות החברתיות השפעה לא פחותה, ואולי אף חזקה יותר, מאשר התבטאויות המתקיימות במרחב הגיאוגרפי של הקמפוס, ואף בפלטפורמות אוניברסיטאיות מובהקות. משכך, האוניברסיטה רואה גם בפרסומים ברשתות החברתיות חלק מהמרחב האוניברסיטאי בו יש לשמור על חופש הביטוי – מצד אחד, ולהימנע מפגיעה באינטרסים מוגנים אחרים – מצד שני.

להלן נביא מספר עקרונות וכן דוגמאות להתנהלות ראויה ונאותה ברשתות החברתיות בימי המלחמה, באופן המבטיח הגנה על חופש הביטוי ובמקביל שמירה על הערכים המוגנים בידי אוניברסיטת תל אביב:

- 1 יש להשתמש בלשון ובשפה מכבדות.** זכרו כי למילה הכתובה יש כוח. הימנעו מביטויי שנאה, צירופים גזעניים וגיזופים המכלילים ציבורים ואוכלוסיות שלמות – הן בפרסומים מטעמכם והן בתגובה לפרסומים אחרים. לכל פרסום שלכם, באשר הוא, יש השפעה כלשהי על הזולת ויש להביא זאת בחשבון עם הפרסום.
אסור: את כל היהודים/ערבים יימח שמם צריך להטביע בים.
- 2 יש להימנע מהפצת מידע כוזב, העלול להעמיד בסיכון חיי אדם.** בעת הזו מופצות ידיעות כוזבות רבות, שמטרתן להעמיק את השסע הלאומי וחמור מכך, לעודד נקמה ופגיעה בחפים מפשע. בדקו היטב את המקורות שעליהם מבוססות הידיעות ואת מהימנותן.
- 3 יש להימנע מפרסום שיש בו כדי להפר את הוראות החוק.** שיתוף סרטוני הסברה ודיווחים על אודות המתרחש במלחמה מותר ורצוי בגבולות חופש הביטוי, אך יש לוודא כי פרסומים מעין אלה לא מכילים התבטאויות גזעניות, אלימות ומסיתות או שיש בהם משום תמיכה בפעילות טרור.
אסור: שיתוף תכנים המהללים את ארגון הטרור חמאס. מותר: שיתוף של מידע לגבי מהלך המלחמה.
- 4 שימו לב לסמלים ולשפה החזותית.** הבעת דעה פוליטית ברשתות החברתיות כיום כרוכה, בין היתר, בשימוש בסמלים ובאמצעים חזותיים שונים. עליכם לשים לב מהם הסמלים ומהי השפה החזותית שמכילים הפרסומים שלכם ולבחון באופן ביקורתי האם פרסום המכיל אותם עלול להוות הפרה של החוק ו/או נהלי האוניברסיטה. למשל: שימוש והצגת דגל הרשות הפלסטינית אינו מהווה תמיכה בארגון טרור. מנגד, פרסומים העוסקים בסכסוך אשר מעלים על נס את דגל ארגון הטרור חמאס, תוך הצגתו כסמל לגיטימי, נחשבים בנסיבות מסוימות כתמיכה בארגון טרור בפועל.
- 5 הבחינו בין חופש ביטוי לגיטימי לבין תמיכה בארגון טרור או הסתה.** קיימת אבחנה בין תמיכה בארגון הטרור החמאס, שהיא אסורה על פי חוק לבין תמיכה והזדהות עם העם הפלסטיני, שהיא מותרת.
- 6 נהלו שיח קונסטרוקטיבי.** הרשתות החברתיות הן מרחב לשיח, לזווית ולשיתוף דעות. מומלץ לנהל שיח קונסטרוקטיבי, תוך כיבוד בן או בת השיח, גם אם דעותיו בלתי נסבלות עליכם. הקפידו להימנע מהטחת אמינות מכלילות וחד־צדדיות בבני השיח שאינן מהוות פתח לדיאלוג ולליבון מחלוקות בדרכי ארץ, כדוגמת: "צריך לזרוק אתכם הערבים לים", "כל מה שקורה לכם היהודים הכובשים מגיע לכם ובצדק", וכן הלאה.
- 7 הימנעו מבריונות, ביוש ותיוג.** בעת הזו, סטודנטיות וסטודנטים רבים עלולים להיות מושא לבריונות, לביוש (shaming) ולתיוג, בשל השתייכות קבוצתית ובשל שיקול דעת נמהר ולקוי מצד המפרסם. פרסומים מעין אלה, הממוקדים באנשים קונקרטיים, חושפים אותם לפגיעה קשה בכבוד והם מהווים פתח לגילויי אלימות ולאיומים מסוגים שונים המופנים כלפיהם באופן פרטני. שימו לב כי התקפה אישית על סטודנטים, עלולה להוביל גם לנקיטת הליכים משפטיים ובהם תביעות לשון הרע מצד הסטודנט הנפגע.
- 8 הפעילו שיקול דעת, היו ערניים ודווחו במקרי חשד על פרסום בלתי הולם.** שיקול הדעת להחליט מה טיבו של פרסום ברשת החברתית חל, בין היתר, גם על הצופה. אם נתקלתם בפרסום קשה אשר מעורר בכם חשש מעשי להפרה של החוק, ולאחר ששקלתם את חומרת הפרסום, דווחו על הפרסום במטרה להסירו ושמרו צילומי מסך ואסמכתאות על מנת שאלה ישמשו כראיה בהליך בירור.

לסיכום, הנחת המוצא של אוניברסיטת תל אביב היא שרוב חברי הקהילה הם אנשים המתנגדים לטרור ולהסתה לגזענות. כולנו כואבים את השכול וההרג המתרחש בימים אלה סביבנו, וקוראים להרגעת הרוחות ככל האפשר. בימים אלו של רגישות מוגברת, במקרים של ספק עדיף להימנע מהתבטאויות טעונות, גם אם בימים כתיקונם הן היו ללא ספק חלק ממרחב ההתבטאות המקובל. מן הראוי להימנע מביטויים שבתקופה זו עלולים להצית רגשות קשים, לחזק מחלוקות ולהוביל לכאב וצער.

שמרו על עצמכם והתבטאו באחריות תוך מחשבה על הצורך בשיקום הקהילה ביום שאחרי המלחמה.